

USPOREDBA OPKORAČENJA U *JUDITI* I *DAVIDIJADI*

Neven Jovanović

UDK: 821.163.42-13.09Marulić, M.
821.124(497.5)-13.09Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Neven Jovanović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb
neven.jovanovic@ffzg.unizg.hr

U razmatranju opkoračenja u *Juditi* i *Davidijadi* zanimaju me tipologija opkoračenja i njihova distribucija, u cjelini dvaju djela i po knjigama. Sličnosti se mogu očekivati zato što je autor isti i zato što djela pripadaju istom, epskom žanru; usto, i neobavezno čitanje *Judite* izazvat će dojam da Marulić hrvatske riječi mjestimično spaja i slaže po pravilima latinske sintakse. Razlike, pak, očekujem zato što su djela na različitim jezicima te pripadaju književnim kulturama koje imaju zasebne versifikacijske konvencije. Kako bih proveo istraživanje, bilo je potrebno precizno definirati tipove opkoračenja, unijeti oznake u računalne verzije tekstova te statistički analizirati tako priređene podatke. Rezultate uspoređujem s dosadašnjim zapažanjima.

Ključne riječi: opkoračenje, Marko Marulić, epsko pjesništvo, novolatinska epika, hrvatska epika, statistička analiza teksta

1. Dosadašnja istraživanja

O opkoračenjima u *Juditi* iznesena su dosad dva oprečna stava. Petar Skok naveo je 1950, u opširnom pregledu stilskih postupaka u *Juditi*, i opkoračenje.¹ Donio je osam primjera ovoga pjesničkog postupka i napomenuo da jedan od pri-

¹ Petar Skok, »O stilu Marulićeve *Judite*«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti,

mjera zavisi od rime. Ali Skok nije dopustio mogućnost da su opkoračenja stilski uvjetovana (mada opisuje upravo stil *Judite*), već je kao neupitno polazište iznio da »naša narodna pjesma uopće ne pozna *enjambementa*, kao ni stariji francuski aleksandrinac« i ustvrdio da Marulić poseže za opkoračenjem iz dva razloga: radi rime i »prema uzoru latinskog slobodnog poretka u stihovima«. U navedenom radu Skok je i inače inzistirao na »teškoćama s kojima se borio Marulić kao stihotvorac pri traženju rima« te je pojedine postupke tretirao isključivo kao greške i smetnje.²

Trideset godina kasnije, 1980, Svetozar Petrović objavio je kratku sintezu o opkoračenju u hrvatskoj i srpskoj književnosti naslovljenu »Enjambement in Serbo-Croatian: A Stable Background«, kasnije prevedenu i na hrvatski.³ U njoj Petrović kreće od stava da je »proširenom metričkom konvencijom opkoračenje postalo u hrvatskoj renesansnoj i baroknoj poeziji« i da se u dvostruko rimovanom dvanaestercu opkoračenje »koristi bez ograničenja«. »Ni jedan važniji pjesnik ovog stiha od Dubrovnika 15. vijeka do Kanižlića u 18. vijeku nije pravo opkoračenje izbjegavao«, tvrdi Petrović. On potvrđuje da u srednjovjekovnoj književnosti opkoračenja nema, potvrđuje da postupak izbjegava Kačić Miošić u desetercu, ali opkoračenje u hrvatskim stihovima odlučno tumači kao umjetnički postupak. Tako je i kod Marulića: »Uzeti svaki za sebe, pojedinačni primjeri opkoračenja u Marulićevoj *Juditi* najčešće se predstavljaju kao sredstvo nekog retoričkog efekta, u smislu da je opkoračenje najčešće motivirano željom da nam objasni značenje kazujući nam kako treba da čitamo tekst.«⁴ Dodatno, Petrović veliku važnost daje onome preko čega je Skok tek preletio: »versifikacija opkoračenih stihova jasno označava spjev kao djelo učene epske tradicije«.

Opkoračenja u *Davidijadi* nisu dosad sustavno istraživana. Branimir Glavičić u *Versifikaciji hrvatskih latinista* spominje ih samo usputno, ukoliko imaju posljedica na cezuru u heksametru.⁵ Iz te se knjige, kao i iz Glavičićeva komentara uz izdanja *Davidijade* (1974, 1984, 2007, 2019), dade naslutiti da je istraživač bio svjestan više vrsta opkoračenja, budući da je neka nazivao »oštrima«.⁶

Zagreb, 1950, 165–241 (Djela JAZU, knj. 39). O opkoračenju 199–201 i 209. Popis primjera koje odabire Skok v. niže, bilj. 11.

² Kritiku ovog aspekta Skokove, inače neobično cijenjene interpretacije, v. niže, odjeljak 4.3.

³ Svetozar Petrović, »Opkoračenje u srpskohrvatskom stihu: postojana podloga«, *Oblik i smisao: spisi o stihu*, Matica srpska, Novi Sad, 1986, 231–246.

⁴ Petrović, n. dj., 240. Istraživač odlučno polemizira sa Skokom i među svoje primjere uvrštava upravo jedan Skokov (*Judita* 5, 233–235; kod Skoka *Judita* 5, 234–235) kako bi ga protumačio na posve drugačiji način.

⁵ Branimir Glavičić, *Versifikacija hrvatskih latinista*, Književni krug, Split, 2001.

⁶ Sva četiri Glavičićeva izdanja *Davidijade* o opkoračenju govore isto, na početku komentara; navodim prema Marko Marulić, *Davidijada* (prir. Branimir Glavičić, Bratislav Lučin), Matica hrvatska, Zagreb, 2019. (Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 141), 479: »jedna od važnih, a lako uočljivih karakteristika antičkog pjesničkog stvaralaštva jest

2. Tipologija opkoračenja u ovom istraživanju

Opkoračenje se uobičajeno definira kao »odstupanje od jedinstva stiha prenošenjem dijela rečenice u idući stih« (*Hrvatska enciklopedija*), razbijanje sintaktičke cjeline stihom (Solar), »prenošenje rečenične cjeline preko kraja stiha« (*Metzler Lexikon Literatur*).⁷ Važno je i na kojem se mjestu rečenica prekida krajem stiha. Kad novi stih počinje tamo gdje bi počinjala nova surečenica (ili samostalan dio rečenice), opkoračenje je jedva primjetno i pojedini ga pristupi uopće ne smatraju posebnim učinkom. Ali novi stih može početi i kad je završila sintaktička cjelina, no nije još završila i rečenica; taj tip se ponegdje naziva »blagim«. Nadalje, novi stih može početi unutar podrečenične sintaktičke jedinice. U tom trećem slučaju čitalac opkoračenje najjače osjeća, i zato se taj tip naziva »oštrim«. No, što se tiče latinskog heksameterskog pjesništva, Christine Dangel pokazala je da sintaktički odnosi ne mogu biti jedini kriterij za doživljaj opkoračenja (Dangel ističe različiti stupanj kompaktnosti sintaktičkih cjelina); i vrsta sintaktičkog odnosa, kao i logika i semantika, pa i fonetika i prozodija – sve

široka upotreba tzv. zakoračenja (enjambement), kod čega antički pjesnici vrlo često i ne idu za nekim određenim stilističkim efektom (...) To isto vrijedi i za humanista Marulića. Ja sam nastojao da tu karakterističnu crtu njegova i antičkoga heksametra sačuvam i u svom prijevodu, ali sam je ublažio, gdje je to bilo moguće, vodeći računa o našem današnjem ukusu: stoga sam izbjegavao da dijelim stihom dvije riječi koje gramatički najuže pripadaju zajedno, osim u onim slučajevima, naravno, gdje sam smatrao da to ima izvjesno stilističko opravdanje.« – Glavičić je znatno temeljitije istraživao stilsku vrijednost opkoračenja kod antičkih grčkih pjesnika, osobito Homera i Hezioda. Na temi opkoračenja (njegovom terminologijom: zakoračenja) je i doktorirao (*Metričko zakoračenje u Homera* (daktilografirana dokt. dis.), Zadar, 1964); u kasnijim je radovima interpretirao vezu opkoračenja i sadržaja, kao i opkoračenja i sintaktičkih jedinica, razlikujući »dugo ili blago« od »kratkog ili oštrog« opkoračenja te razmatrajući razinu »napetosti« u različitim tipovima opkoračenja; usp. Branimir Glavičić, »Funktionalnost Homerove upotrebe zakoračenja«, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*, 8 (1968–70), 55–79; Branimir Glavičić, »Struktura stiha i struktura rečenice u Hesioda«, *Živa antika*, 21 (1971), 1, 65–102. Za ta je istraživanja Glavičić, sudeći po navedenim radovima, označio opkoračenja u oba Homerova epa te u cijelom Heziodovu korpusu. Nažalost, svoja znanja i zaključke nije smatrao potrebnim primijeniti u radu u cijelosti posvećenom heksametru *Davidijade* (Branimir Glavičić, »Ritmička struktura Marulićeva heksametra«, *Živa antika*, 28 (1978), 1–2, 125–145), pa ni u spomenutoj sintezi o latinističkoj versifikaciji Glavičić, n. dj. (1).

⁷ Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1977, 91–92. Jürgen Kühnel i Christian Schlösser, »Enjambement« u Günther Schweikle, Irmgard Schweikle, Dieter Burdorf, Christoph Fasbender, Burkhard Moennighoff (ur.), *Metzler Lexikon Literatur: Begriffe und Definitionen*, Metzler, Stuttgart, 2007.

to uvjetuje snagu dojma koji ostavlja stanka na kraju stiha kad razdvaja dijelove neke jezične cjeline.⁸

Donosim osnovne primjere iz *Judite* i *Davidijade* za tri osnovna tipa opkoračenja; potom ću pokazati nekoliko situacija gdje definicije osnovnih tipova nisu dostatne za tumačenje doživljaja opkoračenja.

Tip 1, opkoračenje nakon kraja rečenične cjeline

Judita 1, 17–20

Uzdvigni odzdola glas moj k nebu gori (1)
Gdi tvoga pristola čtuju svetih zbori, (1)
Da der u tvem dvori bude ti uslišan (1)
Dokol izgovori od Judite pisan.

Dauid. 14, 411–413

Stabunt, Sole dies donec ueniente nitebit, (1)
Donec terra parens cum frugibus efferet herbas, (1)
Ēra dum uolucres percurent, ěquora pisces.

Tip 2a, opkoračenje unutar rečenice, nakon kraja sintaktičke jedinice (»blago« opkoračenje).

Judita 2, 169–170

Ti stegni moć ovih, ki svojom žestinom (2a)
Nadhode lavov svih sve sile jačinom.

Dauid. 1, 48–49

»Illęsas autem pecudes dimittere suasit (2a)
Religio, ut sacras stet plurima uictima ad aras.«

Tip 2b, opkoračenje unutar podrečenične sintaktičke jedinice (»oštro«).

Judita 3, 107–108

A druži služahu; vino iz bokare (2b)
Čarljeno livahu u zlate pehare.⁹

⁸ Jacqueline Dangel, »Les enjambements dans 'l'Enéide': lecture syntactique et incidences métriques«, *Latomus*, 44 (1985), 1, 72–100.

⁹ Ovdje vrijedi primijetiti da je opkoračenje dvostruko. Izazvano je odvajanjem subjekta, »vino«, od predikata, kao i odvajanjem priložne oznake, »iz bokare«, od predikata. Dojam pojačava i hiperbat – imenica je od svojeg atributa odvojena priložnom oznakom, a priložnu pak oznaku atribut odvoja od predikata.

Dauid. 1, 127–128

Nanque bonum fragile est, oculos quod pascit inani (2b)
Obtutu uulgique rudis sermone probatur.¹⁰

Kao što smo najavili, pokušaj sustavnog označavanja opkoračenja u dvije epske pjesme pokazuje da je stvarno stanje složenije od pukog »razdvajanja sintaktičke cjeline«. Čitalački je doživljaj nijansiraniiji. Pri mojem su se označavanju *Judite* i *Davidijade* posebno često javljale tri skupine nedoumica.

Prvo, granice rečenica ne osjećaju se pri čitanju jednako jako niti kod različitih vrsta surečenica (npr. nezavisne, zavisne, zavisne kao obavezna dopuna, zavisne odnosne u službi subjekta) niti kod različitih vrsta podrečeničnih sintaktičkih jedinica (npr. prijedložni su izrazi omeđeni čvršće nego glagoli s infinitivima kao dopunom).

Nekoliko primjera.

Kao opkoračenje nakon kraja rečenične cjeline (tip 1) označio sam stihove *Judita* 3, 244–245, u kojima predikat otvara mjesto zavisnoj objektnoj rečenici:

I sam sebe ubit: počkajmo još pet dan (1)
Jeda s' odrene van Bog saržbu tu od nas

No, kao opkoračenje unutar rečenice (tip 2a) označio sam *Judita* 2, 202–203, gdje objektnoj rečenici otvara mjesto glagolski prilog:

Da z Božjim pukom svim boj bije, uzdajući (2a)
Da je vele moguć oružjem i mnoštvom

Mjesto na kojem se isprepleću zavisne rečenice (sa službom obaveznih dopuna) i neobavezne priložne dopune označio sam kao tip 1, ali sasvim bi zamislivo bilo označiti ga i kao 2a:

Judita 4, 99–100

Al' kami ki, steći u zlato, zlatu dâ, (1)
Izvarsno svitleći, da zlato većma sja.

Drugo. Kao što Milivoj Solar upozorava već na pragu proučavanja književnosti, pravilnost ili nepravilnost članaka koji grade stihove vidljiva je samo unutar cjeline pjesme. Statistički će izvještaj otkriti u *Davidijadi* toliko opkoračenja (svih vrsta) da ne čudi što je njihovo stilsko djelovanje tim manje što više stihova čitamo, zbog zasićenosti i navikavanja. U *Juditi* je stanje bitno drugačije.

¹⁰ Ovdje snagu opkoračenja pojačava okolnost da atribut, ono što određuje, dolazi prije imenice, onoga što atributom biva određeno.

Treće. Opkoračenje nije jedini stilski postupak u Marulićevim stihovima; ponekad se istovremeno javlja više postupaka vezanih uz red riječi, što može utjecati na dojam razbijanja cjeline granicom stiha, bez obzira na vrstu sintaktičkog odnosa. Paradoksalno, taj dojam može biti pojačan, ali i oslabljen.

Primjer slabljenja dojma opkoračenja nalazimo u *Judita* 1, 203–204. Atribut je na početku stiha 203, njegove imenice čine drugu polovicu 204; sam je atribut (neočekivano) modificiran prilogom, »mnoga... ozoja«; imenice su dodatno određene i odnosnom rečenicom koja se cijela nalazi u stihu 204. Sve to umanjuje osjećaj razbijanja cjeline, tako da sam odlučio označiti opkoračenje kao tip 2a (blago) iako bi se moglo razmišljati i o tipu 2b (oštro):

Judita 1, 203–204

Mnoga bo ozoja ondi bihu tada, (2a)
Kim ne biše broja, kola tere stada.

Hiperbat u *Davidijadi* katkad čini nejasnim što je od čega odvojeno:

David. 2, 144–145

Vsurum se çede ferę, sed dentibus illa (2a)
Infrendens conuersa retro ruit impete uasto

I dentibus i illa odvojeni su od *infrendens*. Taj je particip neobavezna dopuna imenici, a ablativ dopunja particip (službu ablativa u rečenici shvaćamo tek kad čitajući dođemo do participa). Nakon kolebanja odlučio sam ipak to opkoračenje označiti kao 2a (blago), a ne 2b.

Napominjem na kraju ovih refleksija da svih osam primjera opkoračenja iz *Judite* koje je posebno istaknuo Skok razdvaja sintaktičku cjelinu manju od rečenice, pripada tipu koji sam označio kao 2b.¹¹ S druge strane, od četiri opkoračenja u *Juditi* koja je odabrao Petrović, tri su u mom istraživanju označena kao 2a, a samo jedan primjer – taj je očito preuzet od Skoka kako bi se osporile njegove tvrdnje – pripada tipu 2b.¹² Ovdje opisan tip 1 nisu razmatrali ni Skok ni Petrović, kao što nisu razmatrali ni mogućnost različite snage opkoračenja (razine dojmljivosti pri

¹¹ Skok kao primjere uzima *Judita* 3, 361–362; 4, 59–62; 4, 153–154; 4, 155–156 (iako stihovi 4, 153–156 donose opkoračenja u nizu, Skok se na to ne osvrće te čak mimoilazi tu činjenicu, navodeći svako mjesto u zasebnoj cjelini rada); 5, 29–30; 5, 234–235; 5, 297–298; 6, 109–110. Kao »enjambement... koji je bez ikakva estetskog efekta« Skok kasnije (n. dj., 209) navodi još dio samog završetka spjeva, *Judita* 6, 433–436. Opkoračenje u 6, 435 također sam označio kao 2b (u svim su ostalim stihovima tog odlomka opkoračenja tipa 1).

¹² Petrović, n. dj., razmatra odlomke *Judita* 2, 279–280; 4, 15–16; 5, 233–235 (dio ovog odlomka donosi i Skok); 5, 65–68.

čitanju) i različite snage njegovih podvrsta. Od Skoka i Petrovića nismo saznali ništa ni o broju, učestalosti i distribuciji opkoračenja u *Juditi*.

3. Metodologija odabira, označavanja i analize

Ovo je označavanje opkoračenja u *Juditi* i *Davidijadi* provedeno na računalnim verzijama tekstova. *Judita* se temelji na Lučinovu izdanju iz 2018, uz male ispravke iz izdanja 2021.¹³ Za *Davidijadu* osnova je teksta Glavičićevo izdanje iz 1988, uz izmjene koje je proveo Lučin 2019.¹⁴ Računalni su tekstovi označeni prema TEI XML standardu i slobodno su dostupni u repozitoriju Zenodo.¹⁵ Označavanje je provedeno dodavanjem atributa *@enjamb* u element *l* koji sadrži riječi stiha s opkoračenjem (odnosno početkom opkoračenja). Atribut *@enjamb* nosi vrijednosti 1, 2a ili 2b, prema gore izloženoj tipologiji. Kad element *l* nema atributa *@enjamb*, to znači da u stihu ne počinje opkoračenje. Označavanje opisujem ovako detaljno jer repozitorij svatko može preuzeti te analizom XML datoteka provjeriti moje rezultate, dopuniti ih ili upotrijebiti za daljnja označavanja i istraživanja.

Opkoračenja su u *Juditi* označena u cijelosti, u svih 2126 stihova; iz *Davidijade* su odabrane knjige 1, 2, 7, 8, 9, 13, 14 – s početka, iz sredine i s kraja epa – s ukupno 3338 od 6764 stihova (oko 49% ukupnog broja stihova). Oznake sam unosio osobno, na temelju vlastitih dojmova, a označavanje sam dvaput revidirao, u skladu s preciziranjem definicija tipova opkoračenja. Statističke analize čije ću rezultate priopćiti u nastavku provedene su pomoću BaseX XML baze podataka i XQuery upita, također uključenih u repozitorij.¹⁶

¹³ Marko Marulić, *Hrvatski stihovi i proza* (prir. Bratislav Lučin), Matica hrvatska, Zagreb, 2018. (Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 137). Marko Marulić, *Judita, izdanje u spomen petstote obljetnice prvotiska*, priredio Bratislav Lučin, Matica hrvatska i Književni krug Split – Marulianum, Zagreb i Split, 2021.

¹⁴ Marko Marulić, *Davidijada*, prir. Branimir Glavičić, Književni krug, Split, 1988. (Sabrana djela 3: Latinska djela; 2). Marko Marulić, *Davidijada*, prir. Branimir Glavičić, Bratislav Lučin, Matica hrvatska, Zagreb, 2019. (Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 141).

¹⁵ Repozitorij marulic-enjambements, DOI 10.5281/zenodo.5625413. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5625413> Internet, pristupljeno 7. studenoga 2021.

¹⁶ BaseX GmbH, *BaseX 9.6.3*. <https://basex.org/>, Internet pristupljeno 7. studenoga 2021. XQuery je programski jezik kojim se BaseX koristi za postavljanje upita bazi podataka.

4. Rezultati

4.1. *Judita* i *Davidijada* u cijelosti

Polazne su pretpostavke istraživanja bile dvije. Prvo, u *Davidijadi*, sukladno konvencijama epske poezije na latinskom, ima mnogo opkoračenja svih vrsta, dok ih u *Juditi*, prema Petrovićevoj procjeni, ima uočljivo mnogo. Drugo, očekivao sam podjednaku distribuciju svih tipova opkoračenja u svim knjigama; drugačiji bi rezultat bio signal za daljnjes istraživanje.

U 2126 stihova *Judite* zabilježio sam 1522 opkoračenja (71,6%); od toga 1131 (53%) tipa 1, 339 (16%) tipa 2a, 52 (2,4%) tipa 2b.

U 3338 analiziranih stihova *Davidijade* uočio sam 2624 (78,6%) opkoračenja, od toga 823 (24,6%) tipa 1, 1106 (33%) tipa 2a, 695 (21%) tipa 2b.

Odnosi su prikazani i u **Tablici 1**.

Tablica 1: Stihovi s opkoračenjima u *Juditi* i *Davidijadi* po tipu opkoračenja

	<i>Judita</i>		<i>Davidijada</i>	
Ukupno stihova (analiziranih)	2126		3338	
Ukupno opkoračenja	1522	71,6%	2624	78,6%
Tip 1	1131	53%	823	24,6%
Tip 2a	339	16%	1106	33%
Tip 2b	52	2,4%	695	21%

Brojčani odnosi u *Juditi* objašnjavaju suprotstavljene stavove Skoka i Petrovića. Skok je kao opkoračenja osjećao samo ona oštra (tip 2b) dok je Petrović zapažao i blaga (tip 2a). Čini se da ni jedan ni drugi nisu tip 1, koji se javlja u više od polovice stihova (53%), smatrali stilski dojmljivim. U *Davidijadi*, pak, preko polovice stihova (ukupno 54%) ima uočljivija opkoračenja, tipa 2a ili 2b; mora da su takvi omjeri naveli Glavičića da govori o »širokoj upotrebi« opkoračenja.

U odnosu na *Juditu*, uzorak *Davidijade* ima približno jednak ukupan udio opkoračenja (*Judita* 71,6% : *David.* 78,6%). No, razlika je u distribuciji tipova. U *Juditi* je tip 1, onaj gotovo nezamjetljiv, znatno učestaliji nego u *Davidijadi* (*Judita* 53% : *David.* 24,6%). Sukladno tome, opkoračenje tipa 2a u *Juditi* je dvostruko rjeđe nego u *Davidijadi* (*Judita* 16% : *David.* 33%). Napokon, premda je u oba epa najrjeđi tip 2b, njegov je udio u *Davidijadi* bliži udjelu tipa 2a nego u *Juditi* (*Judita* 2a 16% : 2b 2,4% – *David.* 2a 33% : 2b 21%).

4.2. *Judita* i *Davidijada* po knjigama

Sljedeća je faza analiza distribucije opkoračenja (i njihovih tipova) po knjigama dvaju epova. Pokažu li se odstupanja u distribuciji, to bi moglo ukazivati na razliku u jezičnom oblikovanju pojedinih knjiga, bilo zbog građe (tako je

Glavičić tumačio razlike u učestalosti opkoračenja unutar *Ilijade* i *Odiseje*), bilo zbog promjene stila.

Distribuciju prikazujem **Tablicama 2 i 3** te **Grafikonima 1 i 2**.

Tablica 2: Distribucija tipova opkoračenja u knjigama *Judite*

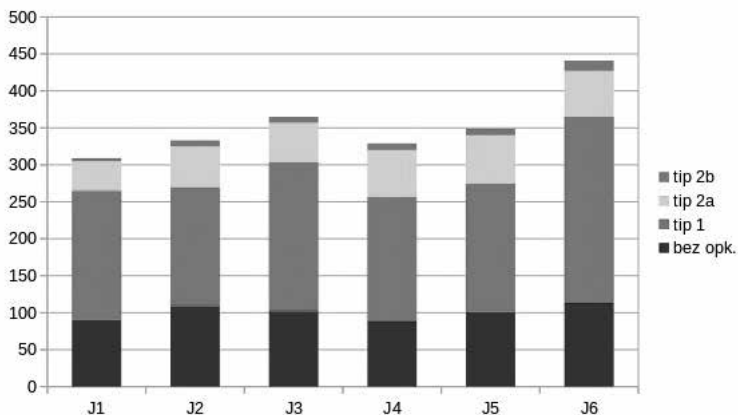
Knjiga (broj stihova)	Bez opkoračenja	Tip 1	Tip 2a	Tip 2b
J1 (309)	90 (29%)	175 (56,6%)	40 (12,9%)	4 (1%)
J2 (333)	109 (32,7%)	160 (48%)	56 (16,8%)	8 (2,4%)
J3 (365)	102 (27,9%)	202 (55%)	53 (14,5%)	8 (2%)
J4 (329)	88 (26,7%)	169 (51%)	63 (19%)	9 (2,7%)
J5 (349)	101 (28,9%)	174 (49,8%)	65 (18,6%)	9 (2,5%)
J6 (441)	114 (25,8%)	251 (56,9%)	62 (14%)	14 (3%)

U *Juditi* broj stihova bez opkoračenja, onih s tipom 1 te onih s tipom 2a varira u rasponu manjem od deset postotaka (bez opkoračenja između 25,8 i 32,7%, raspon oko 7%; tip 1 između 48 i 56,9%, raspon 9%; tip 2a između 12,9 i 19%, raspon 6%). Udio opkoračenja 2b varira unutar 2%; ali, budući da se ukupan raspon kod tog tipa kreće između samo 1 i 3%, ovaj je raspon prilično značajan. Opkoračenja tipa 2b u prvoj se knjizi susreću u vrlo malom udjelu, dok je njihov udio najveći u šestoj knjizi; varijacije kao da slijede tijek književnog djela.

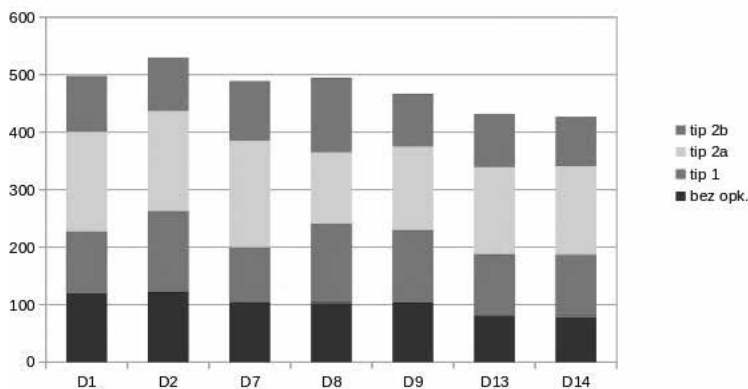
Tablica 3: Distribucija tipova opkoračenja u knjigama *Davidijade*

Knjiga (broj stihova)	Bez opkoračenja	Tip 1	Tip 2a	Tip 2b
D1 (498)	120 (24%)	108 (21,6%)	173 (34,7%)	97 (19%)
D2 (530)	123 (23%)	140 (26%)	174 (32,8%)	93 (17,5%)
D7 (489)	105 (21,4%)	95 (19,4%)	185 (37,8%)	104 (21%)
D8 (495)	103 (20,8%)	138 (27,8%)	124 (25%)	130 (26%)
D9 (467)	104 (22%)	126 (26,9%)	145 (31%)	92 (19,7%)
D13 (432)	80 (18,5%)	108 (25%)	151 (34,9%)	93 (21,5%)
D14 (427)	79 (18,5%)	108 (25%)	154 (36%)	86 (20%)

Uzorak *Davidijade* pokazuje drugačiju distribuciju i raspone variranja. Udio stihova bez opkoračenja kreće se od knjige do knjige unutar 5,5% (18,5–24%). Udio opkoračenja tipa 1 varira unutar 9% (19–28%; vjerojatno slučajno, isti raspon kod ovog tipa nalazim i u *Juditi*). Kod tipa 2a raspon variranja je čak 13% (25–37,8%), a kod tipa 2b 8,5% (17,5–26%).

Grafikon 1: Distribucija tipova opkoračenja po knjigama *Judite*.
Izvor: Zenodo repozitorij marulic-enjambements

Grafikon 2: Distribucija tipova opkoračenja po odabranim knjigama *Davidijade*.
Izvor: Zenodo repozitorij marulic-enjambements

Zapažam i da se udio opkoračenja tipa 2a i 2b u *Davidijadi* smanjuje u drugoj knjizi u odnosu na prvu, dok u *Juditi* ti udjeli konstantno rastu iz knjige u knjigu. Nadalje, knjige *Dauid*. 13 i 14 vrlo su slične po postotnim omjerima (*Dauid*. 13: 18,5% bez opk. – 25% tip 1 – 34,9% tip 2a – 21,5% tip 2b; *Dauid*. 14: 18,5% bez opk. – 25% tip 1 – 36% tip 2a – 20% tip 2b). U *Dauid*. 7, 8 i 9, međutim, razlike u

distribuciji prilično su izražene. Knjiga 8 u odnosu na 7 pokazuje znatno povećanje udjela tipova 1 i 2b – i još znatnije smanjenje udjela tipa 2a – dok je knjiga 9 po udjelu tipa 1 slična knjizi 8, a po udjelu tipa 2b knjizi 7. Udio tipa 2a raste u 9 u odnosu na 8, ali je još daleko od udjela kakav je bio u 7.

Ova jednostavna analiza pokazuje da broj opkoračenja u knjigama iz uzorka *Davidijade* varira više nego u knjigama *Judite*. Kod *Judite* najuočljiviji je dosljedan porast broja najobilježenijih opkoračenja (2b). U uzorku *Davidijade* podaci su šarolikiji: knjige 13 i 14 po distribuciji tipova opkoračenja izrazito su slične, knjiga 2 pokazuje smanjenje broja uočljivih opkoračenja u odnosu na 1, a izražena je razlika između knjiga 7 i 8.

4.3. Razmatranja

Uočene razlike otvaraju prostor novim interpretativnim hipotezama. Privlačna je pretpostavka da je *Judita* nastajala redosljedom kakav i čitamo, da je Marulić, što je više stihova sastavljao, postajao hrabriji i skloniji eksperimentiranju s jakim opkoračenjima (kakva je poznao iz latinske poezije). Takvo se tumačenje razlikuje od Petrovićeva. Petrović je motivaciju opkoračenja nalazio u stilskim i žanrovskim razlozima, ali je promatrao *Juditu* kao cjelinu; nije pokazao da je svjestan razlike u distribuciji opkoračenja po knjigama. Porast broja jakih opkoračenja može se, nešto bolje nego Petrovićevim tumačenjem, objasniti Skokovim viđenjem, prema kojem je Marulić imao »teškoća« u »traženju rima«; to bi značilo da je Maruliću, kako je odmicalo pisanje epa, nestajalo ideja za rimovanje, pa je, u neprilici, bio primoran na eksperimentiranje, na sve veće i veće odmake od »narodnog« građenja stiha. Skokova interpretacija, međutim, podrazumijeva autora koji je na izvjestan način nemoćan pred građom svoje umjetnine, kojega odabrani pristup tjera da tu građu – sve više i više – izopačava; govoreći o sastavljanju stihova *Judite*, Skok jasno očituje svoje uvjerenje da rima u *Juditi* negativno utječe na odabir oblika, riječi, sintakse, pa i stilskih sredstava te sustavno daje ocjene poput »neprirodan poredak«, »nerazumljivost«, autorske »velike muke«, »naprezanje u traženju rima ili broja slogova«, »bez ikakve estetske vrijednosti«, »žrtva teškog zadatka, da osigura rimu«. Pojavu je moguće tumačiti na posve oprečan način: ne kao iznuđeno (Petrović kaže »mehaničko«) iskrivljavanje, nego kao umjetnički uspjeh i prodor u nove mogućnosti jezika.¹⁷

¹⁷ Tako čini npr. Vladimir Nazor kada, dvadesetak godina prije Skoka, ističe muzikalnost Marulićeva »lanca četverostrukih rima« u kojem će – čitamo li naglaskom »kakve stare splitske varošanke iz Manuša ili iz Lučca« – Marulićeve rime »oživjeti i propjevati, i ritam će od njih zazvečiti, i stih će zatreptati. Marulić je dobro znao zašto unosi u svoje strofe veći broj rima nego što bijaše običaj kod naših najstarijih 'začinjavaca'«; Vladimir Nazor, »Ave, o rima: Marulova Judita«, *Eseji, članci, polemike*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1977 (Sabrana djela Vladimira Nazora, Svezak XVIII), 189–197; prvo objavljivanje: *Hrvatska revija* 1932 (5), 6, 372–384.

Svakako, tek će pomno čitanje svih pojava takvih opkoračenja – kako su sada označene u javno dostupnoj i provjerivoj XML zbirci – dovesti do provjerive pretpostavke o uzroku distribucije i o razini ekspresivnosti opkoračenja u *Juditi*.

Što se tiče *Davidijade*, i udjeli i distribucija opkoračenja u njezinim knjigama značajno se razlikuju od onih u *Juditi*. Ovdje se otvaraju dva daljnja puta. Prvo, moguće je razmišljati o uzrocima nejednakosti distribucije unutar same *Davidijade*. Ne znamo kojim su redom nastajale njezine knjige niti kojim su redom revidirane; nejednaka distribucija opkoračenja sugerira ili da knjige nisu konačan oblik dobivale redom kojim ih čitamo ili da udio opkoračenja nije uvjetovan mijenama autorova stila – već, možda, sadržajem ili tipom diskursa (zapaziti ćemo da npr. opisi gradnje hrama u *David*. 8 imaju mnogo opkoračenja tipa 1, dok u strastvenim govorima *David*. 7 nalazimo više opkoračenja 2b).¹⁸ Drugo, možemo se pitati o uzroku razlike u distribuciji opkoračenja u *Juditi* i *Davidijadi*; ta bi razlika mogla biti argument protiv Skokove hipoteze da je Maruliću pri sastavljanju *Judite* uzor bio »latinski slobodni poredak u stihovima« (u najmanju ruku uzrok nije bio *neposredan*, još je nešto interferiralo). No, i na jednom i na drugom putu nužne su daljnje provjere. Njihovo je ishodište, opet, čitanje *Judite* i *Davidijade* »po opkoračenjima«.

5. Zaključak

Sustavno označavanje opkoračenja u čitavoj *Juditi* te u uzorku od sedam knjiga *Davidijade* (otprilike polovica epa) dovelo je do pet uvida.

Prvo, dosadašnji se istraživači razlikuju u tumačenjima djelomično zato što su razmatrali opkoračenja različitog tipa; znanstveno istraživanje ove pojave mora uspostaviti tipologiju, iako će ona nužno biti nesavršena – pojedine će pojavnice biti tumačene subjektivnije od drugih. Ovdje korištena tipologija razlikuje tri vrste opkoračenja; razlika među njima u vrsti je gramatičke (sintaktičke) veze koju prekida granica stiha. Drugo, proturječno je (i površno) tvrditi da su u latinskom pjesništvu opkoračenja »konvencionalni postupak«, a onda nekima od njih pridavati stilsku vrijednost; ako je zaista tako, ako neka opkoračenja imaju stilsku vrijednost, a neka ne, objašnjenje te razlike izazovan je znanstveni problem. Treće, u *Juditi* i *Davidijadi* (njezinu analiziranom uzorku) nalazimo približno jednak postotak opkoračenja; razlika je u udjelu tipova tih opkoračenja – najmanje uočljiv, najblaži tip opkoračenja (tip 1) dvaput je češći u epu na hrvatskom nego u onom na latinskom, dok je onaj najuočljiviji deset puta učestaliji u *Davidijadi* nego u *Ju-*

¹⁸ Analizu sadržaja *Davidijade* vidi u Winfried Baumann, *Die »Davidias« des Marko Marulić: Das grosse Epos der dalmatinischen Latinität*, P. Lang, Frankfurt am Main, 1984 (hrvatski prijevod: Winfried Baumann, »*Davidijada*« Marka Marulića, Logos, Split, 1990).

diti. Četvrto, slika se dodatno mijenja i nijansira razmatramo li distribuciju tipova opkoračenja po knjigama, ne samo u cjelini epa; to nitko od prethodnih istraživača nije učinio. Distribucija opkoračenja po knjigama u *Juditi* se pokazuje donekle pravilnom, osobito što se tiče najuočljivijeg tipa; pritom udio tih najuočljivijih opkoračenja sustavno *raste* iz knjige u knjigu. Ovo zapažanje može biti poticajno interpretativno polazište. Nasuprot tome, knjige *Davidijade* ne pokazuju ni ujednačenost ni sustavan rast udjela nekog tipa; dok *Dauid*. 13 i 14 po distribuciji opkoračenja sliče jedna drugoj, u *Dauid*. 7, 8, 9 ima sličnosti distribucija, ali su one različito raspodijeljene (neke povezuju 7 i 8, neke 8 i 9). Mijene razlika i sličnosti navode na pretpostavku da su tipovi opkoračenja uvjetovani tipovima diskurza ili sadržajem; to je, ponovo, hipoteza vrijedna daljnje provjere. Peto, interpretacije ovih zapažanja tijesno su povezane sa stavom interpretatora o autoru *Judite* i *Davidijade*. Marulića možemo vidjeti kao »žrtvu« vlastitih poetičkih odabira ili, u slučaju *Davidijade*, kao dosljednog »nasljedovatelja« konvencija – ali i kao majstora koji virtuozno širi repertoar izražajnih mogućnosti odabranog jezika. Zbog toga se *Judita* i *Davidijada* pokazuju izazovom ne samo za autora nego i za čitaoca i tumača; što činimo s tim djelima u velikoj mjeri govori o nama samima.

Neven Jovanović

A COMPARISON OF ENJAMBMENT IN *JUDITA* AND *DAVIDIAS*

I report how, and to what extent, Marulić uses enjambment in *Judita* and in the *Davidias*. To analyze enjambment, it was necessary first to define it and its different subtypes; in this research, on the basis of the kind of syntactic bond that the verse end breaks, I distinguish three types: the least noticeable (the verse end falls at the end of a syntactical unit such as the clause, type 1), and two more pronounced types, where the verse end splits parts of the clause (2a), or even parts of a syntactic unit below the clause (2b). Then I annotated enjambments in digital texts of all of *Judita* (6 books, 2126 verses) and a sample of the *Davidias* (3338 of a total of 6764 verses, seven complete books: 1, 2, 7, 8, 9, 13, 14); the texts are in TEI XML format, with enjambments encoded as values of the *@enjamb* attribute. The encoded material is freely available for further research as a Zenodo repository marulic-enjambements, DOI 10.5281/zenodo.5625413. The hypothesis was that the *Davidias*, which follows literary conventions of poetry in Latin, will show more enjambment (of all kinds) than *Judita*; extensive annotation also made it possible to explore the distribution of enjambment types across the books of the two epic poems – I expected the distribution to be consistent in each poem.

The research finds 1522 verses with enjambment (71.6% of all verses) in *Judita*, 2624 verses with enjambment (78.6% of the sample) in the *Davidias*. In that respect, the poems are similar. Shares of enjambment types, however, differ. In *Judita* there is 53% of type 1, 16% of type 2a, only 2.4% of type 2b, while in the *Davidias* there is only 24.6% of type 1, 33% of type 2a, and 21% of type 2b.

Analysis of distribution of enjambment types by individual books reveals that, in *Judita*, there is not much variation in shares of enjambment types, but the share of 2b rises consistently from book to book, from 1% in Book 1 to 3% in Book 6. In the *Davidias*, the share of type 2a varies significantly (in a range of 13%, between the 25% in Book 8 and the 37.8% in Book 7); Books 13 and 14 are quite similar in terms of the distribution of enjambment types, while the distribution in Books 7, 8, 9 varies strongly.

An important question in the scholarship on enjambment in *Judita* was whether the feature is something Marulić was forced to use in his desperate search for rhymes (the view was put forward by Petar Skok in 1950) or a consciously chosen expressive device (as proposed by Svetozar Petrović in 1980). This exploration shows that it is important to distinguish different types of enjambments, and to take into account the distribution of enjambments across books.

Distribution is the feature by which enjambment in the *Davidias* differs strongly from that in *Judita*. The reason for the highly variable distribution of types across the books of the *Davidias* requires further research; it may be connected with discourse types (speech as opposed to description) or with the subject matter of the story.

Keywords: enjambment, Marko Marulić, epic poetry, neo-Latin epic, Croatian epic, statistical analysis of texts